

Ομιλία του κ. Κώστα Χαλέμου

Στρατιωτικά Γυμνάσια

Η περιοχή της Καλογρέζας, λόγω της μορφολογίας της, της ερημιάς και της κοντινής απόστασης της από τους στρατώνες του κέντρου, θεωρείτο, στις αρχές του 20ου αιώνα, ιδανική τοποθεσία για την διεξαγωγή στρατιωτικών γυμνασίων. Έτσι, πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους αλλά ακόμη και μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή πλήθος στρατιωτικών ασκήσεων τις οποίες παρακολουθούσαν από τα γύρω υψώματα οι επιτελείς και οι επίσημοι προσκαλεσμένοι μεταξύ των οποίων ήσαν μέλη της βασιλικής οικογένειας αλλά και μέλη επιφανών οικογενειών της Αθήνας, δεδομένου ότι τα στρατιωτικά γυμνάσια αποτελούσαν μεγάλο θέαμα στην εποχή τους...

Αγροτικές φυλακές

Ελάχιστα γνωστό επίσης είναι ότι στην περιοχή μας, την δεκαετία του 1920, λειτούργησαν αγροτικές φυλακές. Ιδρύθηκαν τον Οκτώβριο του 1925 με την ονομασία «Κινηταί Φυλακαί Καλογρέζης» ως παράρτημα των Σωφρονιστικών Φυλακών Αβέρωφ. Είχαν προσωπικό φύλαξης 1 αρχιφύλακα, 2 υπαρχιφύλακες και 10 φύλακες. Λειτούργησαν μέχρι το 1927 (έκλεισαν στις 5.11.1927) και κατά καιρούς «φιλοξενούσαν» 72 κατάδικους. Από τον Οκτώβριο του 1925 έως τον Μάιο του 1926, κατάδικοι των φυλακών Καλογρέζας εργάστηκαν σε διάφορες οικοδομικές εργασίες, όπως επισκευής του οχετού περιοχής Πολυγώνου ενώ κάποιοι από αυτούς εργάστηκαν στην αποξήρανση των ελών του Ωρωπού.

Οι φυλακές βρίσκονταν κοντά στο σταθμό Καλογρέζας επί της γραμμής Λαυρίου όπως φαίνεται σε φωτογραφία που υπήρχε στο ενημερωτικό φυλλάδιο της εταιρείας «Καλογρέζα». Οι φυλακές Αβέρωφ, όπως είναι γνωστό, βρίσκονταν στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας στην Αθήνα. Είχαν χτιστεί το 1892 με δωρεά του εθνικού ευεργέτη Γεώργιου Αβέρωφ. Από

το 1916 ένα μέρος των φυλακών μετατράπηκε σε φυλακή πολιτικών κρατουμένων και καθώς, από το 1926 λειτουργούσαν και ως σχολή εκπαίδευσης δεσμοφυλάκων, η επέκτασή τους κρίθηκε επιβεβλημένη. Έτσι ένα τμήμα τους μεταφέρθηκε στην περιοχή της Καλογρέζας.

Εταιρεία ΑΒΕ Καλογρέζα

Η συνοικία μας θα είχε οικοδομηθεί πολλά-πολλά χρόνια πριν και συγκεκριμένα πριν από 90 χρόνια, αν είχε υλοποιηθεί το σχέδιο της εταιρίας «ΑΒΕ Καλογρέζα», η οποία συνεστήθη το 1925 με σκοπό την εκμετάλλευση του κτήματος Χαροκόπου, την ίδρυση συνοικισμού, την πώληση οικοπέδων και την ανέγερση οικοδομών, την εκμετάλλευση λατομείων, πηγών κλπ.

Η εταιρία είχε στη διάθεσή της το κτήμα 800 περίπου στρεμμάτων της οικογένειας Χαροκόπου, το οποίο εκτεινόταν από την εκκλησία της Αγίας Φιλοθέης μέχρι την οδό Κηφισίας και περιελάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της Καλογρέζας και της Αλσούπολης, με εξαίρεση μερικούς θύλακες, μικρά κομμάτια-ιδιοκτησίες, που βρίσκονταν εντός του.

Ιδρυτές της εταιρίας ήταν το ζεύγος, Κωνσταντίνος και Μαρία Χαροκόπου, οι Α. Καμπάς (βιομήχανος), Ν. Ραφαήλ (βιομήχανος), Ε. Χάγιερ (έμπορος), Π. Οικονομίδης (έμπορος), Ε. Καραμάνος (τραπεζίτης).

Παρά την έλλειψη μετρητών κεφαλαίων, η εταιρία προχώρησε στην τοπογραφική εργασία του κτήματος Καλογρέζας, διαίρεσε την έκταση σε οικόπεδα, άνοιξε δρόμους και έστρωσε την κεντρική λεωφόρο. Στα σχέδια της εταιρίας ήταν να κατασκευάσει κτίρια αγοράς, θέατρο, σχολεία, γυμναστήρια, γήπεδα καθώς και εργοστάσια, πτηνοτροφεία και κτηνοτροφεία.

Προκειμένου να «διαφημίσει» το προϊόν της, έχτισε το ξενοδοχείο «Ξενών», το σημερινό «Παναιτώλιο».

Το κτίριο αυτό περιγράφεται ως εξής σε έγγραφα της εταιρίας:

«Οικία τύπου επαύλεως εξοχικής μετά πύργου διωρόφου μεθ υμιυπογείου, φέρουσα εσωτερικών διάταξιν χρήσεως ξενοδοχείου μεθ όλων των παραρτημάτων της».

Περιελάμβανε:

Υπόγειο: Όπου ήταν η αποθήκη, το μαγειρείο, το αποχωρητήριο και η δεξαμενή ομβρίων.

1ο όροφο: Είχε τρεις αίθουσες, προθάλαμο, διάδρομο, δυο ιματοφυλάκεια, αποχωρητήριο και δυο σκεπαστές βεράντες.

2ο όροφο: Με 6 δωμάτια, αποχωρητήριο και 4 βεράντες, που έβλεπαν προς τα 4 σημεία του ορίζοντα.

Σοφίτα: Ήταν σκεπασμένη με γαλλικά κεραμίδια, χωρισμένη σε δωμάτια με παράθυρα και στη σκεπή υπήρχε δεξαμενή, που σχημάτιζε πύργο.

Παρά το γεγονός ότι η επιχείρηση αγοράς και πώλησης των οικοπέδων άφηνε τεράστιο κέρδος, αφού η τιμή αγοράς κυμαινόταν από 5 έως 6 δρχ ανά πήχη και η τιμή πώλησης έφτανε τις 20 έως 30 δρχ ανά πήχη, η εταιρία δεν κατάφερε να πωλήσει όσα οικόπεδα υπολόγιζε σε εύπορους πρόσφυγες ή τραπεζικούς, με αποτέλεσμα να χρεοκοπήσει.

Το 1935, καθώς είχε ληξιπρόθεσμες οφειλές στην εθνική τράπεζα από δάνεια που είχε λάβει, αναγκάστηκε να βγάλει σε πλειστηριασμό το ξενοδοχείο «Ξενών το οποίο, έναντι 625.000 δραχμών, πέρασε στην πλειοδότηα ΑΕ Εθνική Ζωή και Καλή Πίστις.

Σιδηρόδρομος Λαυρίου

Οι παλαιότεροι θυμούνται ασφαλώς το τρένο, το οποίο περνούσε από την περιοχή μας, ερχόμενο ή πηγαίνοντας στο Λαύριο.

Η ιστορία του τρένου ξεκινά στις 22 Ιουνίου 1882, ημέρα που κυρώθηκε η «ΣΥΜΒΑΣΙΣ της 4ης Μαΐου 1882, περί «κατασκευής σιδηροδρόμου

από Λαυρίου εις Αθήνας» από τον Πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη, τον Υπουργό Οικονομικών Παύλο Καλλιγά και τον Πρόεδρο της Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου, Δημήτριο Μουτζόπουλο.

Επρόκειτο για μια γραμμή καθαρά «προαστιακού» χαρακτήρα, που εξυπηρετούσε τα χωριά της Βόρειας και της Ανατολικής Αττικής, αλλά κυρίως τα μεταλλεία στο Λαύριο. Η κύρια γραμμή εγκαινιάστηκε στις 20 Ιουνίου 1885. Η αφετηρία της στην αρχή βρισκόταν στην Αθήνα και συγκεκριμένα στην οδό Λιοσίων (Αττική). Αργότερα η αφετηρία μετακινήθηκε στην πλατεία Λαυρίου.

Η γραμμή κατευθυνόταν προς Βορρά μέσω Πατησίων και Ποδαράδων (ονομασία της Ν. Ιωνίας πριν το 1922) και στον σταθμό του Ηρακλείου διαχωριζόταν σε δύο γραμμές. Η μία συνέχιζε προς τα βόρεια και μέσω Αμαρουσίου κατέληγε στην Κηφισιά και η άλλη συνέχιζε ανατολικά και μέσω Φιλοθέης, Χαλανδρίου, Γέρακα, Κάντζας, Λιοπεσίου (Παιανία), Κορωπίου, Μαρκοπούλου, Καλυβίων, Κερατέας και Θορικού, κατέληγε στο Λαύριο. Η χάραξη μετά το Ν. Ηράκλειο ήταν η εξής (χρησιμοποιώντας οδούς του σήμερα): Μαρ. Αντύπα, Σπυρ. Λούη, Λαυρίου/Αγ. Γεωργίου, Καποδιστρίου, Παπανικολή/Παλαιολόγου, (που δεν υπήρχε τότε ως οδός, ήταν μόνο για το τρένο).

Ο σταθμός Καλογρέζας ήταν γνωστός με το προσωνύμιο «Νέα Αλεξάνδρεια», γεγονός που παραπέμπει στη Φιλοθέη, η οποία ονομαζόταν έτσι πριν πάρει το όνομα «Φιλοθέη». Δεν είναι γνωστό πότε εγκαινιάστηκε. Σίγουρα πάντως πριν από το 1919. Φαίνεται πως καταργήθηκε σύντομα γιατί στα σχέδια της εταιρίας «Καλογρέζα» που δημοσιεύτηκαν το 1926 αναφέρεται ως σταθμός εξυπηρέτησης μόνο εκείνος του Ν. Ηρακλείου.

Σήμερα υπάρχουν αρκετά «απομεινάρια» της γραμμής. Είμαστε τυχεροί γιατί κοντά μας, στο παρκάκι της οδού Λαυρίου, λίγο πριν την Καποδιστρίου, διασώζεται η γραμμή μαζί με μία μικρή γέφυρα στο ύψος της οδού Πευκών/Νεαπόλεως. Κοντά μας επίσης διασώζεται ένας σταθμός, στο Χαλάνδρι, επί της Παπανικολή μέσα στο παρκάκι στη διασταύρωση με την οδό Παπαρηγοπούλου.

Το τρένο συνδέθηκε με το λιγνιτωρυχείο της Καλογρέζας το 1942. Επειδή δεν υπήρχαν οι κατάλληλοι δρόμοι, οι Γερμανοί, προκειμένου να μεταφέρουν το κάρβουνο πιο εύκολα, δημιούργησαν πάνω στη γραμμή Αθήνας-Λαυρίου και σε απόσταση ενός χιλιομέτρου απ' το σταθμό του Ν. Ηρακλείου, μια μικρή παράκαμψη, όχι μεγαλύτερη από τριακόσια μέτρα, που κατέληγε στο ορυχείο. Η γραμμή αυτή ήταν μονή. Έτσι το τρένο ήταν αναγκασμένο να μπαίνει στην παρακαμπτήριο με την όπισθεν. Η μηχανή έσπρωχνε τα βαγόνια-φορτηγά, ώστε, όταν θα τέλειωνε το φόρτωμα του κάρβουνου, να ήταν έτοιμη για να τα τραβήξει. Το τρένο έφτανε μεσημέρι κι έμενε στις εγκαταστάσεις περίπου 15-20 λεπτά, ίσα-ίσα για να φορτώσει.

Στην Κατοχή, τα παιδιά της Καλογρέζας, έπαιζαν με πραγματικό τρένο, τον «καρβουνιάρη», όπως τον έλεγαν. Κάθε μέρα ένα-δυο παραμόνευαν πίσω απ' τους λόφους με τα κάρβουνα και μόλις ο συρμός έφτανε στο ορυχείο, ειδοποιούσαν την παρέα. Η πείνα-πείνα αλλά και το παιχνίδι-παιχνίδι... Τα παιδιά αψηφούσαν τις προειδοποιήσεις των μεγάλων, διέσχιζαν τα χωράφια και φτάνανε μέχρι τις γραμμές, για να δουν το τρένο, που τσουλούσε αργά-αργά, ξεφυσώντας καπνό και σφυρίζοντας...

«Ο μηχανοδηγός πάντα μας χαιρετούσε, όταν περνούσε το τρένο κι εμείς κουνούσαμε τα χέρια ή τα σκουφιά μας. Καμιά φορά, όταν το τρένο γύριζε από κάτω, οι Κουμιώτες το περίμεναν εκεί που τελειώνει σήμερα η οδός Μακεδονομάχων. Στο σημείο αυτό έκοβε ταχύτητα και μπορούσαν να παραλάβουν τα δέματα, που τους έστελναν οι συγγενείς τους απ' το Λαύριο» (ΜΑΡΤΥΡΙΑ από το βιβλίο «Βάρδα Βουλιαμέντο»).

Το 1957 έρχεται το τέλος... Η γραμμή του Λαυρίου κρίθηκε ως «ζημιογόνα» και «αναχρονιστική» και «ανεστάλη προσωρινώς η λειτουργία της!» Καταργήθηκε το 1963. Τα υπόλοιπα ανέλαβαν ο χρόνος και οι πάσης φύσης εργολάβοι.

Λιγνιτωρυχεία

«Ο χρόνος, σαν το σφουγγάρι στο μαυροπίνακα, έχει σβήσει σήμερα απ' το έδαφος όλα τα «αποτυπώματα» των λιγνιτωρυχείων. Πάνε δεκαετίες που τα πηγάδια έχουν κλείσει και οι στοές σφραγίστηκαν. Κάθισε η γη, πέταξε από πάνω της τη μαυρίλα, έγινε «φιλέτο», μοσχοπουλήθηκε. Σπίτια χτίστηκαν παντού. Κοιμούνται οι νοικοκυραίοι στα κρεβάτια τους, ενώ από κάτω τους, ανενόχλητο πια, αναπαύεται το κάρβουνο... ». (Από τον επίλογο του βιβλίου «Βάρδα Βουλιαμέντο...»).

Κατά μια έννοια ο λιγνίτης είναι... συγκάτοικός μας, αφού όλη η περιοχή, που περιβάλλεται από τα υψώματα Φιλοθέης-Ν. Ηρακλείου-Αμαρουσίου-Χαλανδρίου, σύμφωνα με το Ινστιτούτο Γεωλογίας και Ερευνών Υπεδάφους, κρύβει βαθιά μέσα της στρώματα από το ορυκτό αυτό.

Η Καλογρέζα είχε την τύχη ο λιγνίτης της να είναι ο καλύτερος της Ελλάδας. Αυτό το πιστοποιούσε το Γενικό Χημείο του Κράτους αλλά το επιβεβαίωναν και τα αμερικανικά εργαστήρια στις αναλύσεις τους. Η θερμαντική δύναμη του λιγνίτη έφτανε τις 5.800 θερμίδες σε φυσική κατάσταση και τις 6.500 θερμίδες σε ξηρή κατάσταση.

Όμως ο λιγνίτης της Καλογρέζας διέθετε και άλλα πλεονεκτήματα. Μπορούσε να διασπαστεί σε γαρμπίλι, το οποίο, λόγω την ιδεώδους ποιότητάς του, απέδιδε σταθερή πίεση στους λέβητες, γεγονός που το έκανε περιζήτητο. Γι' αυτό και σε όλα τα προϊόντα του λιγνίτη Καλογρέζας, καθορίζονταν πάντα οι υψηλότερες τιμές σε σχέση με τα άλλα λιγνιτωρυχεία της χώρας.

Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο το κράτος άρχισε να παίρνει μέτρα –κυρίως φορολογικής φύσης- για την προστασία του λιγνίτη ενώ αργότερα έδωσε κίνητρα για την παραγωγή του. Μέσα σε αυτό το κλίμα, στις 15 Ιουνίου 1933, ο γιατρός Κωνσταντίνος Αλαβάνος και ο επιχειρηματίας, Κωνσταντίνος Σανταμούρης υπέβαλαν αίτηση στην Νομαρχία Αττικοβοιωτίας για να πάρουν άδεια μεταλλευτικών ερευνών στην περιοχή της Ν. Ιωνίας και συγκεκριμένα σε ένα χώρο 8.152 στρεμμάτων, που εκτεινόταν από την Ομορφοκκλησιά μέχρι τη λεωφόρο Κηφισίας και απ' την σιδηροδρομική γραμμή Λαυρίου ως τη

Ν. Φιλαδέλφεια και τη Ριζούπολη.... Το 1940 παραχωρήθηκε το ορυχείο στους δυο συνεταιίρους με βασιλικό διάταγμα.

Την εκμετάλλευση των λιγνιτωρυχείων ανέλαβε για πρώτη φορά η Ανώνυμη Γαιανθρακεμπορική Εταιρία «Μιχαληνός», βασικοί μέτοχοι της οποίας ήταν δυο εφοπλιστές από τη Χίο, ο Κωνσταντίνος Μίχαλος και ο Εμμανουήλ Μιχαλινός. Αυτοί μίσθωσαν το ορυχείο καλοκαίρι του 1940, λίγο πριν η χώρα μας εισέλθει στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς, τα λιγνιτωρυχεία επιτάχθηκαν και το κάρβουνο πια πήγαινε για τις πολεμικές ανάγκες των κατακτητών.

Στην Κατοχή, από τα συσσίτια που μοίραζαν στα λιγνιτωρυχεία, σώθηκε πολύς κόσμος. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο οι εργαζόμενοι στα δυο ορυχεία Καλογρέζας και Ηρακλείου είχαν φτάσει τους 1800. Αίμα ανθρακωρύχων χύθηκε σε διαδηλώσεις αλλά και στο Μπλόκο της Καλογρέζας, το οποίο σχεδιάστηκε κι εκτελέστηκε, κυρίως για να χτυπηθούν οι εργαζόμενοι σε αυτά, επειδή αποτελούσαν την σημαντικότερη εστία Αντίστασης ενάντια στους κατακτητές και τους συνεργάτες τους.

Ο πρώτος ανθρακωρύχος που εκτελέστηκε ήταν ο Πέτρος Κοφινάκος, επικεφαλής του σωματείου των ανθρακωρύχων. Τον τουφέκισαν τον Σεπτέμβριο του 1942, στη αυλή των φυλακών Αβέρωφ. Άλλοι 10 ανθρακωρύχοι σκοτώθηκαν ή εκτελέστηκαν, πριν και κατά τη διάρκεια του Μπλόκου της Καλογρέζας, που έγινε στις 15 Μαρτίου 1944.

Από τις αποθήκες του λιγνιτωρυχείου, που βρίσκονταν στο λόφο της Αλσούπολης (εκεί που είναι σήμερα το σούπερ-μάρκετ «Σκλαβενίτης»), ομάδα αντιστασιακών έκλεψε το δυναμίτη που χρησιμοποιήθηκε για την ανατίναξη των γραφείων της οργάνωσης ΕΣΠΟ που ήταν στη γωνία των οδών Πατησίων και Γλάδστωνος, ένα σαμποτάζ που υπήρξε μια από τις κορυφαίες αντιστασιακές πράξεις στην Κατοχή. Η ΕΣΠΟ προσπαθούσε να στρατολογήσει νέους, για να πολεμήσουν στο πλευρό των Γερμανών στο ανατολικό μέτωπο και η ανατίναξη των γραφείων της χαρακτηρίστηκε από τους ραδιοφωνικούς σταθμούς Λονδίνου και Μόσχας ως το «μεγαλύτερο σαμποτάζ στην κατεχόμενη Ευρώπη».

Μετά τον Πόλεμο τα λιγνιτωρυχεία εκμεταλλεύτηκε κυρίως η εταιρία «Α.Ε Εμπορικών και Μεταλλευτικών Επιχειρήσεων». Οι νέοι μισθωτές διαπίστωσαν γρήγορα την ανάγκη να ανοιχθεί ένα νέο, βαθύτερο πηγάδι, γιατί μόνο έτσι θα μειώνονταν τα έξοδα και θα αυξανόταν η παραγωγή. Το νέο πηγάδι, το «17» όπως ονομάστηκε (εκεί που ήταν παλιά το εργοστάσιο της ΑΛΤΕΚ) άρχισε να σκάβεται το 1949, σε απόσταση περίπου 300 μέτρων απ' το παλιό. Όταν ολοκληρώθηκε η εξόρυξη του λιγνίτη άρχισε να γίνεται αποκλειστικά με μηχανικές μεθόδους. Για να προχωρήσει όμως στην μηχανοποίηση του ορυχείου η επιχείρηση έλαβε δάνεια από το σχέδιο Μάρσαλ.

Η δουλειά των ανθρακωρύχων ήταν σκληρή και επικίνδυνη, καθημερινά δεν έλειπαν τα ατυχήματα στις στοές. Οι εργαζόμενοι διεκδικούσαν συνεχώς καλύτερες συνθήκες εργασίας και καλύτερα μεροκάματα και καθώς η επιχείρηση δεν ικανοποιούσε τα αιτήματά τους, κατέβαιναν συχνά σε απεργίες. Υπήρχαν φορές που το ορυχείο έκλεινε μέχρι και ένα μήνα.

Διεκδικώντας τα δεδουλευμένα τους στις 4 Μαΐου 1957 οι εργαζόμενοι κλείστηκαν στις στοές και άρχισαν απεργία πείνας, που πήρε μεγάλη δημοσιότητα και συγκίνησε τη κοινή γνώμη. Το γεγονός κάλυψε ο νεαρός τότε ρεπόρτερ Φρέντι Γερμανός γράφοντας ένα πολύ ωραίο κείμενο για την εφημερίδα Ελευθερία. Η απεργία έληξε με την διαβεβαίωση που έδωσε ο αναγκαστικός διαχειριστής ότι θα ικανοποιηθούν τα αιτήματα των εργαζομένων. Αυτοί γύρισαν στη δουλειά, το πράγμα τσούλησε για μερικούς μήνες αλλά τα χρέη της εταιρίας ήταν πολλά και ο προς εξόρυξη λιγνίτης, με τις συνεχόμενες απαγορεύσεις επέκτασης των εργασιών, όλο και λιγόστευε.

Οι έρευνες, που πραγματοποιήθηκαν με γεωτρύπανο στην ευρύτερη περιοχή, δεν απέδωσαν το παραμικρό. Νέα κοιτάσματα λιγνίτη δεν ανακαλύφθηκαν και τα παλιά είχαν σχεδόν εξαντληθεί. Τον Αύγουστο του '58 η κατάσταση ήταν απελπιστική. Οι πιστωτές ξεκίνησαν κατασχέσεις και η επιχείρηση άρχισε να απολύει το προσωπικό δίχως να δίνει αποζημιώσεις. Τον Οκτώβριο το λιγνιτωρυχείο έκλεισε οριστικά.

Τα λιγνιτωρυχεία Καλογρέζας έδωσαν την έμπνευση σε ανθρώπους τους πνεύματος να δημιουργήσουν. Ο Αντώνης Σαμαράκης έγραψε ένα πολύ ωραίο διήγημα με θέμα τα λιγνιτωρυχεία Καλογρέζας. Έχει τίτλο «Μάνα» και αναφέρεται σε μια χήρα-μάννα που πληροφορείται πως έγινε «κακό μεγάλο στη Καλογρέζα» και τρέχει να μάθει νέα για το μοναχοπαίδι της τον Γιάννη, που δούλευε ένα σαββατόβραδο, βάρδια 2-10, στη στοά, που έγινε η έκρηξη. Αξίζει να το διαβάσει κανείς...

Ο Τάσος Γαλάτης -βραβευμένος με το κρατικό βραβείο ποίησης, για το βιβλίο του «Ανιπτόποδες και Σφενδονήτες»- αναφέρει σε ένα ποίημά του:

Οδός Βοσπόρου, οδός Κασταμονής

πιο εδώ η Ακριτών, λίγο πιο κάτω η Βυζαντίου

και βέβαια το ρέμα με τις αλυγαριές.

Δρόμοι του Κάτω Κόσμου

της καρβουνόσκονης, της λάσπης και της εργατιάς

δρόμοι πιο αληθινοί από την αλήθεια...

Βιβλιογραφία:

Κώστας Χαλέμος: «Βάρδα Βουλιαμέντο»: Στα λιγνιτωρυχεία Καλογρέζας, Αθήνα 2014

Χ. Σαπουντζάκης, Λ. Χριστοδούλου: Η Νέα Ιωνία στο Μεσοπόλεμο 1922-1941, Αθήνα 2013